

IŠSAMIOJI EKOLOGIJA IR SOCIALINĖ KRITIKA

Jūratė Mackevičiūtė

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas,
Etikos skyrius
Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius
Tel/faks. (370-2) 75 28 55

Mokslui transformuojantis į strateginio valdžios plėtimo priemonę, atsiskleidžia nauji etikos aspektai. Etinė problematika mokslo ir technikos plotmėje šiandien daug labiau negu anksčiau susijusi su žmogaus galia valdyti aplinką, esančią šalia žmogaus, t. y. gamtą. Šiandien svarbia mokslo problema tampa žmogaus, mokslo, technikos ir aplinkos sąveika ir jos vertinimas filosofiniu, etiniu ir socialiniu požiūriais. Straipsnyje nagrinėjamos deontologijos, padarinių ir dorybių etikos koncepcijos. Apžvelgiamos trys pagrindinės etikos rūšys, susijusios su aplinka: paviršutiniškoji, tarpinė ir išsamioji. Aptariama keletas strategijų, kaip įgyvendinti ekocentrinę etiką, keliančią „žaliosios“ pilietybės svarbą.

Prasminiai žodžiai: išsamioji ekologija, ekofeminizmas, antropocentrizmas, ekocentrizmas.

Žmonijos istorija – tai ne tiek socialinių, ekonominių formacijų, gamybinių jėgų raidos, kultūros, mokslo ir technikos istorija, kiek santykių su aplinka istorija, pirmiausia gamtinės aplinkos naudojimo istorija. Iki šiol pasaulyje vyrauja antropocentrinė gamtos užkariavimo ideologija. Civilizacija, besiremianti gamtos naudojimo samprata, sukūrė kritinę situaciją, kuri gali baigtis gyvybės sunaikinimu.

Mūsų santykių su gamta problematika yra susijusi su labai daug gyvenimo sričių. Sudėtinga nuspręsti, iš kur kyla pagrindinis blogis ir į ką reikėtų atkreipti ypatingą dėmesį. Vis daugiau imama jaudintis dėl galimos visuotinės aplinkos katastrofos, mėginama keisti žmogaus elgseną, pertvarkyti įstatymus. Manoma, kad tobulėjant techninėms, mokslinėms bei juridinėms priemonėms viskas atsistos į savo vėžes.

Kai ekologinė krizė tampa masių oficialaus ir profesinio, taip pat viešo nepasitenkinimo

centru, laikas prisiminti, kad tai ne tik krizė ar keletas jų, bet kad padėtis blogėja. Iš tikrųjų žmonių poreikiai didėja, ir ekosistemos nesugebės išlikti be sunkių padarinių tiek žmonėms, tiek kitoms rūšims, nebent kas nors būtų daroma, kad to išvengtume.

Apžvelkime kasdien vykstančius dabarties pokyčius:

- 1) netenkama apie 186,6 km² atogrąžų miškų;
- 2) apie 115,8 km² dirvų virsta dykumomis;
- 3) netenkama apie 40–100 organizmų rūšių;
- 4) žmonių populiacija padidėja beveik ketvirčiu milijono (apie 250 tūkst.);
- 5) chloro, fluoro, anglies atmosferoje padaugėja beveik 2700 tonų;
- 6) anglies atmosferoje padaugėja beveik milijonu tonų.

Procesai, sukeliantys tokio pobūdžio naikinimą, nėra neetiški ta prasme, kad žmonėms

trūksta etikos; priešingai, jie yra pripildyti tam tikros rūšies patologinės etikos, apie kurią beveik nekalbama ir negalvojama. Štai kodėl yra svarbi būtent ekologinė etika ir būtina skubiai sustiprinti jos poveikį visuomenei. Kaip pabrėžia Ričardas Silvanas ir Deividas Benetas, aplinkos etikos užduoties įvykdymo dalis susideda iš įsivaizdavimo ir siekimo to, kas yra už šiuolaikinės praktikos ribų, iš sugalvojimo to, kas nesugalvojama.

Šio darbo tikslas – tai atsakas į ekologinę krizę ir pasiūlymas to, ką ir kaip mes galėtume padaryti geriau. Pirmiausia apžvelgsime tris pagrindines etikos kryptis: deontologijos (*deontological*), padarinių (*consequentialist*) ir dorybės (*virtue*). Aptarsime etikos apskritai istorinę raidą (religinę ir pasaulietinę), taip pat dvi pagrindines koncepcijas – antropocentrizmą (įskaitant šovinizmą) ir ekocentrizmą.

Egzistuoja trys pagrindinės etikos rūšys, susijusios su aplinka: paviršutiniškoji (*shallow*), kai žmonės konstatuoja vienintelę vertybę, tarpinė (*intermediate*), kai žmonės turi didesnių vertybių, bet pastangos nukreiptos į gamtą, paprastai gyvūnus, ir išsamioji (*deep*), kuri atmeta abi ankstesnes prielaidas ir iškelia ne tik žmones ar kitas gyvas būtybes, bet ir ekosistemas. Dėmesys atkreipiamas į autopoletikos teorijos (*autopoietic theory*), ekofeminizmo (*ecofeminism*), išsamiosios ekologijos (*deep ecology*), taip pat transasmeninės ekologijos (*transpersonal ecology*) ir R. Silvano bei D. Beneto išsamiosios žaliosios teorijos (*deep green theory*) skirtumus.

Straipsnyje svarstoma, ar žalioji etika (*green ethics*) turėtų būti postpasaulietinė (*postsecular*), t. y. atitinkanti dvasingumą, ir moraliai pliuralistiška (*morally pluralist*) (kaip ir pažinimo teorijos, arba epistemologijos; t. y. pripažįstanti skirtingas ir potencialiai prieštaringas perspektyvas bei tiesas). Aptariama kele-

tas strategijų, kaip įgyvendinti ekocentrinę etiką, pabrėžiama „žaliosios“ pilietybės (*green citizenship*) svarba.

Apie etiką

Etika yra kompleksinis, diskutuotinas dalykas ir kaip filosofijos atšaka, ir savo taikomuoju pobūdžiu (medicinoje, teisėje, o dabar ir gamtosaugoje). Etika reiškia keletą skirtingų dalykų, įskaitant:

1) žmonių vertybių sistemas jų praktikoje ir papročiuose;

2) tuos aspektus, kurie sudaro moralų elgesį;

3) moralinių principų filosofines studijas.

Bet pradinis etikos taškas yra klausimas, kurį išklėlė Sokratas: kaip turėtume geriausiai gyventi, ką turėtume padaryti geriausiai?

Skiriami mažiausiai trys šios problemos aspektai:

1) vertybių klausimai (jų tyrimai vadinami aksiologija) yra integruoti į etiką; etika domisi vertybių realizacijomis, vertindama, kokios jos yra ir kaip jas paversi tikromis;

2) tinkamo ir netinkamo elgesio klausimai yra labai svarbūs moralei, o etikai, kaip visumai, tik antraeiliai. Tiek, kiek svarbumas priklauso nuo elgesio, privati moralė yra mažiau svarbi už viešąją; iš tikrųjų daugiausia etika rūpinasi asmenybių veiksmų poveikiu bendruomenės gerovei;

3) galų gale etika taip pat iš dalies sutampa su klausimais: kas turi vertę ir kas yra geras elgesys?

Reikia pasakyti, kad etika nėra ir negali būti tikslus mokslas. Kaip mano E. Hargrove'as, „glauštai racionaliai sutvarkytas taisyklių rinkinys, kuris gali būti automatiškai labai tiksliai pritaikytas, nėra pasirinkimas, besiskiriantis nuo daugiau ar mažiau susijusių bendrų

praktinių metodų rinkinio“ (Earthbound 1984: 25). Kad žmonės suprastų taisyklės, jie „turės mokytis pritaikyti jų apibendrinimus specialioms studijoms, bet faktiškai jie perims šias taisyklės ar jų apibendrinimus ir tokiu būdu mokysis teisingai matyti pasaulį iš aplinkos etikos taško“ (Earthbound 1984: 27).

Analitiškai kalbant, etika turi tris senas tradicijas (jos nėra nei ypatingos, nei išsamios, bet neblogai orientuojančios). Dorybių etika prasidėjo nuo Aristotelio ir yra susijusi su ugdymu keturių senovės gerųjų savybių – santūrumo, teisingumo, drąsos ir išminties (vėlesnės krikščionių dorybės yra tikėjimas, viltis ir gailestingumas). Žmogus, kuriam pasiseka išsiugdyti šias savybes, pasieks eudemoniją, kuri paprastai verčiama kaip „laimė“, o dar geriau – „gerovė, klestėjimas“.

Šio bruožo pabrėžimas nėra toks individualistinis, kaip atrodo, nes Aristoteliui ir jo sekėjams žmonija yra jungtinis socialinis ir politinis gyvūnas. Minėtas aspektas iš naujo buvo aptartas moderniojoje filosofijoje XVIII amžiuje.

Deontologinė etika rūpinasi ne diegiamomis vertybėmis, bet elgesio orientyro tobulinimu, pareigomis. Pagrindinis šios krypties atstovas – I. Kantas. Dvi pagrindinės jo etikos taisyklės buvo: „elkis taip, kaip tu norėtum, kad su tavimi būtų elgiamasi“ (kategorinis imperatyvas) ir „žiūrėti į kiekvieną kaip į tikslą, tik niekada kaip į priemonę“ (praktinis imperatyvas).

Šie įsakymai buvo laikomi universaliais, kuriais vadovaujamosi nepaisant padarinių. Pirmoji užuomina yra ta, kad geri ketinimai yra viskas. Antroji idėja yra universalios individualios žmogaus teisės, kurias kai kurie filosofai, pavyzdžiui, Tomas Reganas, išplėtojo iki gyvūnų, kiti – iki visų gyvų būtybių, įskaitant medžius, teisių. Tik problema yra ta, kad abi tai-

syklės ir teisės gali tarpusavyje konfliktuoti.

Pasekmių, arba konsikventualistinė, etika (kartais vadinama teleologine etika) yra trečioji tradicija. Ji apima tai, kas iš tikrųjų svarbu, – veiksmų rezultatus arba poveikį, nepaisant jų motyvacijų. Dominuojanti forma yra utilitarizmas, sukurtas J. Benthamo ir toliau išplėtotas J. S. Millio. Pagal jį, aukščiausias gėris yra didžiausio žmonių skaičiaus laimė. Šią idėją P. Zingeris išplėtojo iki gyvūnų, sekdamas Benthamo tvirtinimu, kad „mes neklausiamo, ar jie gali mąstyti, ar jie gali kalbėti. Bet ar jie gali kentėti?“ (Curry 2000: 98).

Tačiau problema, kaip ją išplėtoja utilitaristai, yra ta, kad tokios prognozės apima reliatyvias vertes, kurios dažnai esti labai subjektyvios.

Šios trys pozicijos yra susijusios. Pavyzdžiui, „didžiausio gėrio“ maksimizavimas gali būti laikomas universalia taisykle. Veiksmų motyvai (ypač, kiek jie veikia priemonių pasirinkimą) labai dažnai turi reikšmingą poveikį rezultatams. Sėkmingas taisyklių pritaikymas gėriui reikalauja dorybės ir baigiasi dorybe.

Visi šie svarstymai – veiksmų motyvacijos, jų efektai arba poveikiai, elgesio taisyklės, taip pat jų, kaip dorybės, įdiegimas – yra svarbūs.

Kitas etikos kategorizavimo būdas yra socioistorinis. Šiuo požiūriu visa etika prasidėjo ir didesniąja dalimi rėmėsi žmogiškąja istorija, egzistavo kaip religiniai kodeksai.

Yra plati įvairovė to, kas sudaro etikos pagrindą:

- 1) animizmas,
- 2) politeizmas,
- 3) budistų nonteizmas,
- 4) žydų, krikščionių, islamiškasis teizmas.

P. Curry, remdamasis pamatiniu trečio tipo tekstu, t. y. Pradžios knyga 1:28, kur teigiama, jog Dievas tarė žmonėms: „būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę ir valdykite ją!

Viešpataukite ir jūros žuvims, ir padangių paukščiams, ir visiems žemėje judantiems gyvūnams“, išskyrė šios žmogaus valdžios tezės dvi versijas:

1) despotiškąją, pagal kurią žmonija gali daryti ką nori su natūraliuoju pasauliu (įskaitant gyvūnus);

2) palankiąją, pagal kurią žmonija gali naudotis natūraliuoju pasauliu, kurį Dievas sukūrė mums ir ateities kartų poreikiams (Curry 2000: 69).

Religijos profesorė M. E. Tucker savo veikalė „Ekologinė kosmologija: Konfucijaus filosofijos materialūs veiksnys“ tvirtina, jog Konfucijaus pasaulėžiūra siūlo svarbių šaltinių naujai ekologiškai pasaulėžiūrai. Tucker pateikia bendrą šios filosofijos vaizdą, kaip ji atsirado ir plėtojosi. Atsižvelgdama į vitalinę jėgą, kuri sudaro visos realybės pagrindą, ši kosmologija išvengia vakarietiško dualizmo tarp materialumo ir dvasiškumo, proto ir kūno, asmenybės ir gamtos.

Pagal šią filosofiją, pagrindinė gyvenimo jėgos energija papildo patį gyvenimą, jį stiprina ir valdo. Tiek žmogaus gyvenimas, tiek gamta yra susieti su dinamine energija. Viskas nuolat keičiasi, ir pokytis matomas dėl asmenybės gyvybinio ir dvasinio augimo. Etniniu požiūriu konfucianizmas pagrindžia žemiškąjį žmonių ir žemės, kaip atskiros gyvenimo proceso dalies, garbinimą. Tai suteikia fizinius, moralinius ir dvasinius ryšius gamtai, dėl to mes visi tampame dinaminį visatos procesų dalyviais. Šis ryšys būtinas naujiems santykiams su gamta. M. E. Tucker požiūris yra išsamus ir teisingas, nes įrodo glaudžių santykių su gamta būtinumą ir svarbą, ypač siekiant naujai įvertinti ir pertvarkyti savo gyvenimą. Kaip vieną gamtos dalių ji mini žmogaus kūną: jeigu žmogus atitolsta nuo savo kūno, jis atitolsta ir nuo žemės.

Religijos profesorius J. McDanielas nagrinėja krikščionių teologijos svarbą ekologijai.

Savo veikalė „Nauji pasirinkimai ekologinėje krikščionybėje: naujoji istorija, biblinė istorija ir panteizmas“ aprašo, kaip auganti ekologų-teologų „bendruomenė atmeta antropocentrizmą ir pinigus. Krikščionių teologija daro ekologinį posūkį“ (McDaniel 1994: 114). Kaip šios naujos krypties pavyzdį McDanielas aprašo naują sukūrimo istoriją, papasakotą T. Berry'o. Ekologinė biblinė sukūrimo versija, išplėtota protestantizmo mąstytojų, susijusi su pasauline Bažnyčių Taryba ir panteistine Dievo samprata, kuri veikė teologijos raidą.

Savojoje Žemės vizijoje Berry teigia, kad tradicinė biblinė sukūrimo istorija yra pasenusi; jis siekia ją pakeisti nauja istorija, kuri atkuria evoliucinę gyvybės raidą nuo pirmosios dulkės iki sąmoningo žmogaus susiformavimo. Berry mano, kad diferenciacija, visuomenė ir individualybė yra evoliucijos rezultatas. McDanielas bando įvertinti Berry'o istorijos pranašumus ir silpnąsias vietas, palygindamas ją su tradicine bibrine istorija. Berry'o istorija stokoja ypatingos biblinės gyvūnų svarbos pabrėžimo. McDanielo manymu, abiejų istorijų tikslas – atsakomybės klausimo iškėlimas. Tai stebina tuos, kurie mano esą Biblijos apdovanoti dominavimu prieš gamtą ir gyvūnus. Dabartinė krikščionių teologija pabrėžia meilės žemei bei gyvūnams reikšmę.

Šiuolaikiniame pasaulyje, pradėdant XVII amžiumi, pasaulietinė etika tapo labai svarbi. Buvo plačiai kalbama, kad humanizmas Dievą pakeitė žmogumi, o dieviškumą atskleidė žmogiškuoju protu. Šį aiškinimą pakeitė siauresnis, mokslinis aiškinimas, kuris dabar galingai įsikūnija kaip technologija.

McDanielas nurodo, kad panteizmas stokoja esminio pasakojimo komponento moraliniam mokymui. Ši spraga, jo manymu, gali būti pašalinta sujungiant Berry'o naująją istoriją su bibrine sukūrimo istorija. Panteizmas

mums gali padėti suprasti, kad Dievas yra diraminė jėga, esanti visuose dalykuose. Tai daugiau moralinio pobūdžio svarstymas nei konceptualus ryšys ar kritinis mąstymas, daugiau naudingos mintys nei moksliniai faktai ar patikimos minčių formos.

Originaliąją Renesanso filosofiją apie dieviškąjį ir gamtinį žmogaus pradus pakeitė išdidus bei arogantiškas technohumanizmas, kuriame nei viena, nei kita neatpažįstama. Šalininkai tiki, kad nėra rimtos problemos, kuri neturėtų mokslinio ar technologinio sprendimo, ir nėra galo žmogaus pažangai bei augimui, ypač ekonominiam. Jiems, kaip paprastai, tai tik verslo atvejis.

Modernioji pasaulietinė etika dalijasi į:

1) liberalios demokratijos individualias teises (panašumas su deontologija);

2) socialinės demokratijos kolektyvines teises (panašumas su utilitarizmu).

Abiem atvejais teisių garantas yra valstybė, su kuria asmenybė ir (arba) grupės yra sudarę sutartį: jie paklūsta valstybės galingumui mainais už jų teisių apsaugą.

Turi būti pažymėtas skirtumas tarp tikrojo mokslo ir scientizmo – mokslo kaip kulto. Pastarasis yra atvirai antidemokratiškas (antiekologinis) savo niekinamu požiūriu į vietines ir tradicines žinias.

Geriausias viso šio proceso pavadinimas yra modernizmas – ne kaip meno, architektūros mokykla, bet kaip ideologija, kuri palaiko modernumo projektą.

Paviršutiniškoji ekologinė etika

Prieš pereidama prie įvairių „žaliųjų“ etikos rūšių ir laipsnių, pabrėšiu žodį „aplinka“ (aplinkos), kuris iš anksto sudaro klaidingą nuomonę, kadangi reiškia tai, kas gamtos pasaulyje yra aplinka, fonas ar vieta pagrindiniam dalykui – mums. Tačiau toks požiūris yra in-

tegruotas į esamą krizę. Dėl šios priežasties labiau tinka „ekologijos“ terminas. Iš tiesų žodis „ekologija“ atsirado 1866 m. (iš graikiško *oikos*, reiškiančio namus, *logos*, reiškiančio mokslą) ir buvo skirtas apibūdinti gyvųjų organizmų ir aplinkos ryšius. Žmogus iš pradžių liko už ekologijos ribų. Dabar šis žodis vartojamas plačiai, jis skirtas metafizinei ir (arba) politinei filosofijai nurodyti.

Paviršutinės etikos šaknys glūdi minėtoje dominijos/valdų tezėje, kuri šiuo metu sekuliarizuota. Gamta turi tą instrumentinę vertę (ar naudos vertę) – kaip išteklius, naudojamus žmogaus poreikiams. Toks požiūris vyrauja valstybės departamentuose ir bendrovėse (kurios dominuoja visur), jį nusako išteklių valdymas ir konservavimas, žmogaus gerovės ekologija ir gamtosauga. Neatsisakoma atsargos argumentų, tačiau dėmesio centre tebėra žmogaus gerovė, P. Silvano ir D. Beneto vadina mas Vienos vertybės prielaida. Toks žmogiškasis šovinizmas neseniai atsirado ir pasireiškė tarp technooptimistų, kurie mini vis stiprėjantį žmogaus poveikį globalinei ekosistamai, tą patį nusakydami „efektyvesnio ekosferos valdymo“ (Reitan 1996: 52) forma ar tuo, kiek mokslisčiau grobiami ištekliai ir kokia gi gamtos išteklių riba pagal žmogaus poreikius. J. Peirce'o sumanymas viską įkainoti – taip pat šios programos dalis, kurioje, numatant gamtos panaudojimą bei prievartą, nėra nieko nepanaudojamo. Visa tai susiduria su *reductio ad absurdum* toje idėjoje, kad padarius tokį gerą darbą su savimi ir šiandienos pasauliu, žmonijos pareiga yra pajungti sau visą evoliuciją ir bandyti išsigelbėti. Kaip mano W. Foksas, tai tam tikra „protingų rūšių našta“ (Foks 1990: 67).

Kartais ekologams telieka remtis žmogaus interesais.

Tie ekologai, kurie ne tik gerai žino natūralų ekosistemos pasaulį, bet ir pripažįsta jo

vientisumą, teigia, kad žmonės gali ir privalo stengtis kiek galėdami apriboti savo dominavimą. Tai reiškia, kad mes labai skiriamės nuo kitų gyvūnų, kurie negali imtis kvazisavanoriškų apribojimų. Kita vertus, šovinstai dažnai teigia, kad (vieno bandymų su gyvūnais šalininko žodžiais) „visi gyvūnai pirmiausia stengiasi išgyventi, todėl ir mes privalome“ (Foks 1990: 64). Tai reiškia, kad žmogaus prigimtis yra etiškai identiška kitų gyvūnų prigimčiai; vienintelis skirtumas – tai atsitiktinė mūsų evoliucinės pozicijos sėkmė. Tada kyla klausimas, kaip galima ginti ekocentrizmą, neparemiant žmogaus išskirtinumo? Manau, negalima tol, kol mūsų dalyvavimui ir priklausomybei nuo gamtos suteikiama ypatinga reikšmė.

Tarpinė ekologinė etika

Tarpinė etika paneigia Vienos vertybės prielaidą (*Sole value assumption* – SVA), bet pateikia kitą jos versiją – Didesnės vertybės prielaidą (*Greater value assumption* – GVA), pagal kurią gamta turi tam tikrą vertę, tačiau ten, kur ji kertasi su žmonių interesais, pastarieji nustelbia. Tačiau čia yra kelios nuomonės, ar šiuos interesus laikyti esminiais ir kas tiksliai juos sudaro. Pavyzdžiui, dykumos išsaugojimas yra gintinas šiuo atžvilgiu, nes išsaugojimas to, kas iš tiesų neturi būdingos vertės, kuri tenkintų ir tam tikrus žmonių poreikius (estetinius ir pan.), kai reikalas prieina prie naftos, mineralų ir kitų gyvybiškai svarbių poreikių, pirmasis tikslas turi būti atmestas.

Viena tarpinės etikos sričių – tai socialinė ekologija, sukurta M. Buchino. Pagal ją, žmogaus ir gamtos santykiai priklauso vien nuo žmogaus ir žmogaus santykių. Tačiau pirmųjų santykių tobulinimas priklauso nuo antrųjų santykių. Buchinas taip pat laikosi mistinio/teleologinio požiūrio, pagal kurį gamta kažkaip

save išbaigia žmogaus evoliucijoje, lyg gamtos pasauliui reikėtų mūsų labiau negu mums jo. Socialinės ekologijos atstovaisiūlo vertingą politiką ir socialines paslaugas, teoriškai ir praktiškai skatindami municipalinę ir visuomeninę plėtrą, tačiau jie, nors pateikia vertingų idėjų, neprieina iki ekologinės krizės esmės.

Stengiamasi pastumti tarpinę etiką labiau ekologiška kryptimi sakant, kad tai, kas buvo laikyta vien žmogiškąja vertybe, tinka ir ne žmonėms – tai kartais vadinama moraliniu ekstensionizmu. Vienas iš tokių mąstytojų buvo A. Leopoldas. Jo „žemės etika“ (Leopold 1970: 14) teigia, kad „gera, kai priemonė skirta biotinės bendrijos vientisumui, stabilumui, grožiui išsaugoti. Bloga, kad žmonija siekia užimti savo „tikrojo nario ir piliečio“ vietą (Leopold 1970: 53). Čia labiau tiktų sakyti „ypatingojo nario“ vietą gyvojoje bendrijoje, kai žmonės siekia užkariauti gamtą. Leopoldas žengė svarbų žingsnį, apgindamas ir kitų narių moralines teises.

Ekstensionizmo centre yra požiūris, bet kokiu atveju išlaikantis prielaidą, kad žmonės turi teises. Vyraujant tokiai ekonominei sistemai, kurios tikslas – eksploatuoti gamtą, tos teisės pavirto jiems tiesioginiais norais bei poreikiais neigti kitų – ne žmonių – bendrijos narių teises. Kita šios konkrečios formos potenciali problema ta, kad dėl holizmo asmeniniai interesai gali būti nepagrįstai nustelbti visuomenės interesų, o tai sukelia tam tikros visuomenės dalies nepasitenkinimą moraliniais ekstensionistais, gyvūnų teisių gynėjais.

Kitas dar įtakingesnis ekstensionistas P. Singeris – gyvūnų išvadavimo pionierius. Remdamasis Bentamo keltu klausimu ir sukurdamas savo paties utilitarizmą, Singeris drąsiai ėmėsi siaubingos problemos (JAV kasmet 70 mln. gyvūnų naudojama bandymams, 5 mlrd. gyvena ir miršta gamyklų fermose). Šią

problema susiejus su laukinės gamtos tragedija, nebus per stipriai pasakyta, jei pavartosime žodį „holokaustas“. Singerio argumentai turėjo reikšmės gyvūnų padėčiai gerinti, efektyviai nusakė etinių požiūrį, kad gyvybiškai svarbių nežmogiškųjų būtybių interesų negalima pažeisi dėl menkų žmogiškų priešasčių (Soper 1995: 5).

Išsamioji ekologinė etika *(Deep ecological ethics)*

Išsamioji etika yra kelių formų, tačiau jos visos yra ekocentriškos, t. y. virtualiai paneigia Didesnės vertybės prielaidą (GVA) ir teigia, kad gamta pati savaime yra vertybė (tačiau skirtingomis prasmėmis), balsuoja už tai, kad „ekologinė visuomenė sudaro etinę visuomenę“ (Reitan 1996: 25). Šios krypties programose siūlomas E. Goldsmio kelias, skatinantis grįžti į ekologinį pasaulio požiūrį, pagrįstą „žemės“ uždara sistema, stabilia vietinių tautų kosmologijos būsena bei pabaigos etika, išplaukiančia iš J. Loveloko darbo apie žemę kaip superorganizmą. Kitas, daugiau žadantis atvejis, autopoiezės etinis matmuo, sukurtas D. Maturanos ir P. Varelos; jame pabrėžiamas gyvų sistemų savęs kūrimo ir palaikymo gebėjimas.

Ekofeminizmą apibūdinti sunku, nes jame yra daug nesutarimų ir skirtingų teiginių. Juose ryškėja fundamentalus suvokimas apie patriarchato vaidmenį moters ir gamtos išnaudojime ne visada būtinai dominuojantis. Žmonijai, kaip visumai santykiyje su gamta, moterų patirtis ir įžvalgumas esą ypatingi ir unikalūs.

R. R. Ruether savo darbe „Ekofeminizmas: simboliniai ir socialiniai moters engimo ir viešpatavimo gamtoje ryšiai“ pateikia ekofeministinį požiūrį. Čia aprašoma trumpa vyro dominavimo moters ir gamtos atžvilgiu ge-

nealogija, kurioje ji mato dvi tarpusavyje susijusias problemas. Pradėdama nuo antropologinių tyrinėjimų, Ruether tvirtina, kad problema prasidėjo priešhebrajinėse kultūrose, kai vyras identifikavosi su kultūra, o moteris – su gamta. Per socialinių santykių – darbo pasidalijimo evoliuciją vyras ėmė kontroliuoti medžioklę ir žemės ūkį, o moteris apsiribojo šeimyninėmis pareigomis. Vyras pamažu monopolizavo kultūrą, o namų ūkio darbus priskyrė žemesniems darbams. Dar po kiek laiko abu – ir vyras, ir moteris – socializavosi šioje darbo ir proto pasiskirstymo hierarchijoje.

Vaikų gimdymas, materialusis pasaulis tapo kažkuo atskira nuo vyrų ir simboliškai susietas su moterimis. Vyrų aktyvumas tapo atskirtas nuo gamtos. „Kai mes žvelgiame į senovės Artimųjų Rytų, hebrajų, graikų ir ankstyvosios krikščionybės kultūrų mitologiją, matome kintantį moterų ir gamtos simbolizavimą kaip nugalėtą ir pagaliau iš viso išsižadėtą sferą“ (Ruether 1995: 58). Savo svarstymuose apie hebrajų ir krikščioniškąją kultūras Ruether susitelkia ties jų patriarchalumu ir despotinio valdymo aspektais, kurie yra labai artimi McDaniel bandymams sukurti ekologinę bibliją.

Ekofeminizmas yra vertingas dvejopai. Pirmia, jis nušviečia istorinį kultūros ir gamtos, vyro ir moters išsiskyrimą ir kaip išorinė vyrų pasaulio kontrolė buvo naudojamas destruktiviais tikslais. Antra, jis siūlo svarbių etinių ir dvasinių išteklių sunykusioms formoms, kurios kelia pavojų mūsų planetai. Ekofeminizmas siekia „pakeisti mūsų dualistinę realybės sampratą kaip skilimą tarp bedvasės materijos ir transcendentinės vyro sąmonės“ (Ruether 1995: 63).

Ekofeminizmas griaua patriarchalinius antropocentrizmo pamatus ir primena, kad mes esame „parazitiniai“ atėjūnai evoliucijo-

je. Ruether teigia, kad „gamtai nereikia mūsų, kad ją valdytume; ji ir pati sugeba savarankiškai egzistuoti, be žmonių netgi geriau“ (Ruether 1995: 64). Ji siūlo įdomų kontrastą teologinėms Berry'o, McDanielo ir kitų mintims, kad gamta (ar Dievas) stengiasi save realizuoti pavidalu sąmoningo žmogaus, kuris paskelbė karą prieš ją. Ruether laikosi nuomonės, kad ekofeminizmas gali iš naujo charakterizuoti Dievą. Dievas suprantamas kaip dvasiškai pastovus gyvybės šaltinis, kuris palaiko visą tarpplanetinę bendruomenę. Dievas nėra žmogus, jis neantropomorfiškas. Dievas yra šaltinis, iš kurio įvairūs augalai ir gyvūnai „atgyja“ kiekvienoje naujoje kartoje.

Atsakant į Hume'o, Kanto, Comte'o ir kitų svarstymus, galima teigti, kad Dievo samprata yra bereikšmė nuo tada, kai ji atsidūrė už žmogaus galių pažinimo ribų.

Pagrindinis ekofeminizmo tikslas – įveikti abejotinę dualizmą ir deformuotas hierarchijas – vyrų ir moterų, skirtingų žmonių grupių, žmogaus ir gamtos. Ekofeminizmas remia lygybės šalininkų, kooperacinę ir dalyvių etiką, kuri žmogų laiko gamtos dalimi. Ruether tvirtina, kad moterims turėtų būti daugiau leidžiama prisidėti prie visuomeninės kultūros, o vyrai privalo prisiimti daugiau atsakomybės už vaikų auklėjimą ir namų ūkio priežiūrą. Dabartinė aplinkos krizė yra vyrų dominavimo rezultatas.

Ekofeminizmas yra svarbus socialinės ir ekologinės politikos rezultatas.

Tačiau turbūt populiariausia ekologinės etikos rūšis – tai išsamioji ekologija (*deep ecology*). Jos kūrėjas – Arne Naessas iš Šiaurės Amerikos. Išsamioji ekologinė etika pabrėžia būdingą (neinstrumentinę) gamtos ir žmogaus gyvenimo vertę. Žmonija turi teisę patenkinti tik gyvybiškai svarbius poreikius. Dabartinis žmogaus kišimasis į gamtos pasaulį yra per di-

delis ir sukelia vis blogėjančių padarinių, todėl, pasak šios etikos sekėjų, reikia keisti žmogaus santykių su gamta politiką.

Taigi tai nepaneigiamas ir svarbus ekocentrizmas. Tačiau jame glūdi problema. Būdingosios vertės, išsamiosios ekologijos versija, vadinama biosferiniu egalitarizmu, teigia, kad visos būtybės turi vertę. Kodėl vertė gamtoje turi būti paskirstyta vienodai? Tai beviltiškai nepraktiška, nes tuo nebūtų galima vadovautis veikloje. Kita problema, sudaranti didžiąją išsamiosios ekologijos programos dalį Amerikoje, – tai dėmesys žmogaus ir gamtos savirealizacijai (kuriai negalime trukdyti). Pastaruoju atveju linkstama tarnauti gyvūnų, gebančių save realizuoti, naudai.

Tokį požiūrį ypač skatino W. Foksas, pavadinęs jį tarpasmenine ekologija. Jis laikosi J. Rodmano „Ekologinio jautrumo“, pateikdamas jį kaip gamtos vertės apėjimą. Tiesa, jog labai sunku būdingąją vertę priimti kaip objektyvią ar kaip subjektyvią. Tačiau yra ir kitų alternatyvų. Išsamiosios tarpasmeninės ekologijos šalininkai nepasitiki taisyklėmis ir pareigomis, tačiau jie pritaria M. Ghandi pastabai apie bandymą surasti „tokią tobulą sistemą, kad visa kita atrodytų blogiau“ (Soper 1995: 120). Išsamiosios tarpasmeninės ekologijos šalininkai nekreipia dėmesio į tai, kad išsamiosios ekologijos taisyklės gali būti tiek sėkmingos, kiek individai aktyviai dalyvauja politiniame, socialiniame ir kultūriniame gyvenime, kurdami „žaliąją“, t. y. ekologinę, visuomenę.

Rovesas perfrazavo išsamiosios ekologijos programą taip:

1) gyvosios žemės ir daugelio jos organizmų ir neorganinių dalių gerovė pati savaime vertinga. Šivertė nepriklauso nuo gamtos naudojimo žmonių poreikiams;

2) žemės ekosistemų tutingumas ir įvairovė, jų palaikomos ir skatinamos organinės for-

mos padeda suprasti tas vertybes, nes jos pačios savaime yra vertybės;

3) Žmonės neturi teisės mažinti žemės ekosistemos bei jos sudedamųjų dalių – organinės ir neorganinės – įvairovės;

4) Žmonių gyvenimo ir kultūros puoselėjimas suderinamas su ryškiu žmonių skaičiaus sumažėjimu, kuris reikalingas tam, kad žemėje klestėtų organinis ir neorganinis pasaulis.

R. Silvanas su D. Benetu sukūrė išsamiosios ekologijos alternatyvą, pavadintą išsamiąja žaliaja teorija (*deep green theory*), kuri šiuo metu mažiausiai žinoma, tačiau daugiausiai žadanti. Ji priima ekocentrizmą, taip pat apima autopoetinei etikai tinkamą holizmą. Tai etinė teorija, kuri atmeta žmogiškojo šovinizmo Vienos bei Didesnės vertybės prielaidas, t. y. būdinga gamtos vertė gali būti didesnė už žmogaus vertę; žmogaus ir gamtos skirtumas nėra etiškai reikšmingas; jokia konkrečia rūšimi, klase ar savybe nepateisinamas etinis traktavimas ar jo paneigimas. Tokiu ekonešališkumu nesistengiama vienodai traktuoti ar vertinti konkrečias situacijas, taip pat neatmeta ir galimybė žmogui naudotis gamta. Tada tampa priimtinas čiabuvių apgyvendinimas dykumose, o pramonė ir komercinė plėtra – nepriimtina.

Išvada: dabar reikia ieškoti priežasčių, kurios pateisintų žmogaus veiklą gamtoje.

Pastarieji teiginiai turi ekonominę prasmę – pelno maksimizavimas keičiamas pelno pakankamumu ir „laisva“ rinka su sąžininga motyvacija. Silvanas ir Benetas pateikia duomenų apie tuos politinius, kultūrinius ir švietimo būdus, kuriuos reikėtų įgyvendinti, kad išsamioji žalioji teorija taptų įtakinga, skatintų etinį „žaliosios“ visuomenės efektyvumą. Jie pabrėžia, kad vienomis sąlygomis argumentai paviršutiniški, kitomis – tarpiniai; išsamioji žalioji etika nėra skirta juos pakeisti, ji skirta pa-

siekti tas vietas, kurių jie nepasiekia. Jei nėra išsamiosios žaliosios etikos, tokios kosmetinės priemonės kaip aplinkos modernizavimas tampa nieko vertos.

J. Callicotas knygoje „Estetinė žemė“ reikalauja gilaus ekologinio mąstymo. Jis pateikia įdomų argumentą, skirtingą nuo senovės Kinijos ir Japonijos tradicijų. Tai yra XVII a. gamtovaizdžio tapybos rezultatas, kai Vakarai pripažino ir įvertino natūralų grožį. Žvelgdami į Homero, Platono, Aristotelio, Senojo Testamento, Evangelijų ar viduramžių tekstus, Callicoto tvirtinimu, galime pastebėti, kad gamta buvo ignoruojama kaip estetinis patirties šaltinis. Taigi vakarietiškas gamtos grožio supratimas yra santykinai naujas reiškinys. Leopoldas mano, kad jo šalies estetika davė natūraliąją estetikos teorijos užuomazgą, kuri gali padėti suvokti gamtą estetiškai. Leopoldo natūralioji estetika paliečia ne tik akis, bet ir sužadina visą jausmų grandinę. Natūralaus grožio suvokimas apima žolės keliamus jausmus, gėlių aromatą ir t. t.

Gamta, kaip ir menas, gali tobulinti mūsų estetinį jautrumą. Gamtos patyrimas yra praturtintas evoliucijos, geologijos ar paleontologijos žinių.

Nors Callicotas pateikia įdomių teiginių, tačiau iškyla klausimas, kaip gamta galėtų būti civilizuotu moralinės raidos veiksmu ir stimulu. Žmonės, kurie gyvena urbanizuotoje meninėje aplinkoje, retai kada gėrėsi natūralia gamta, jie yra taip atitolę nuo gamtos, kad jos pražūtis jiems nėra svarbi problema. Bet meilė gamtai negali varžytis su jos ekonominiu išnaudojimu, o ir gamtos grožis negali daug pasiūlyti. Be to, gilesnis ekologinis požiūris į gamtą skatintų tik gerbti ją dėl jos gyvybės formų palaiškymo bei naudingumo žmonėms (Callicot 1989: 80–98). Tai rodo, kad gamtos grožio supratimas neišvengia utilitarinio mąstymo įtakos.

L. W. Siker esė „Apžvalga ir perspektyva: kritiška žemiškų dorybių etikos padėtis“ aiškina ekologijos ir etikos ryšį, remdamasi Callicoto nuomone. Apibendrindama įvairius požiūrius, ji pripažįsta kai kuriuos naujus ekologinės vertybių etikos elementus: holistinį mąstymą, nuolankumą arba pagarbą, meilę, užuojautą, harmoniją, paklusnumą, poreikių ribojimą, asketizmą, kūrybingumą. Šios vertybės leidžia mums, kaip teigė Aristotelis, plėtoti nuostabų bendravimą su savimi pačiais, kitais ir gamta. Siker siūlo gamtai suteikti „didžiosios mokytojos ir moralinio ugdymo šaltinio statusą“ (Siker 1998: 56). Gamta mokanti holistinio mąstymo, sukelia pagarbos jausmą ir nuolankumą, skatina bendrauti, sukelia gailystį, nužemina, vadovauja (visos sveikatos taisyklės), įkvepia ir puoselėja kūrybingumą, modeliuoja visumą“ (Siker 1998: 98). Siker tiksliai pastebi, kad gamta nėra vienintelis vertybių etikos šaltinis, nors tokios vertybės kaip pagarba, nuolankumas, gailystis ir harmonija turi šaltinių senose tradicijose, bet yra išnaudotos ypač moralės filosofijoje ir kasdienybėje.

B. Tayloras atskleidžia dvasinį radikalių aplinkosaugininkų pagrindą. Judėjimas „Svarbiausia – Žemė“ žinomas iš tokių metodų kaip „monkeywrenching“ ir „treespiking“. Tayloras parodo, jog šių žmonių politinė taktika yra įkvėpta plačios religinių orientacijų įvairovės, pradedant krikščionišku gamtos mistifikavimu ir baigiant budizmu, Amerikos indėnų religija ir neopagonybe. Tayloras tvirtina, kad ekodvasingumas palaikomas įvairių jėgų: žmonės, gyvūnai ir žemė yra tarpusavyje glaudžiai susiję. „Svarbiausia – Žemė“ nariai tiki, kad reikia resakralizuoti gamtą, o ekologinės sąmonės ugdymui panaudoti ritualų įvairovę. Jie praktikuoja „Zen-like“ pratimus ir mano, kad kvėpavimo pratimai, meditacija, giedojimas ir dainos yra geras būdas susigrąžinti pirmykštį

dvasingumą. Tarp „Svarbiausia – Žemė“ narių paplitęs apokaliptinis požiūris, kuris numato vidinį industrinės visuomenės žlugimą ir potencialią gamtos regeneraciją postcivilizuotame pasaulyje. Žmonėms ateitį garantuos gentinio gyvenimo būdo perėmimas ir panaudojimas. „Svarbiausia – Žemė“ lyderis D. Foremanas ir kiti genocidą ir mirtis nuo AIDS laiko planetos naštos palengvinimu.

Šis judėjimas toleruoja bendrą gilųjį ekologinį požiūrį ir – kas svarbu – narių įvarovę. Jiems priklauso dviejų stovyklų nariai. Pirmieji – „Wilders“ – siekia išsaugoti pirmykštę gamtą ir teikia pirmenybę tokiems metodams kaip „monkeywrenching“, pilietinis nepaklusnumas. Antroji kryptis – „Hollies“ – pabrėžia, kad ekologinės problemos turėtų būti susietos su socialinėmis problemomis, su gamtos eksploatacijos ir žemesniųjų klasių išnaudojimo ryšių supratimu. Jie mano, kad „monkeywrenching“ mažina visuomenės paramą ir turėtų būti pakeistas pilietiniu nepaklusnumu. Labiau optimistiški „Hollies“ atvirai pasmerkia „Wilders“ mizantropizmą ir tiki, kad žmonės pasirenge reformoms.

Tayloro analizė pateikia informatyvų požiūrį į vieną didžiausių JT aplinkos organizaciją ir parodo jos įsipareigojimą išsamiajai ekologijai. Jo išvada: „priklausomai nuo perspektyvų „Svarbiausia – Žemė“ karingumas arba suteikia viltį ateičiai, arba reiškia grėsmingą būsimų įvykių ženklą“ (Curry 2000: 58).

„Svarbiausia – Žemė“ pavyzdys naudingas tuo, kad parodo, kaip sunku apibrėžti teisingą filosofinę ir taktinę poziciją.

Išvados

Ekologinė kultūra, kaip racionali idėjų apie aplinkos ir žmogaus bei visuomenės santykius sistema, gali nulemti žmogaus, kaip biologinės

rūšies, likimą žemėje. Todėl įvairūs mokymai, teorijos, pažiūros bei jų visuma, kaip ekologinė ideologija, nulemia individo ir visos visuomenės santykių su aplinka bei gamta praktika.

Realiai būties ekologinei harmonijai pasiekti pirmiausia būtina pakeisti žmonių mąs-

tymą, sukurti tokią ekologinę ideologiją, kad žmogus pirmiausia keistų save, o ne aplinką, kaip yra įpratęs. Tik tada aplinkos ir žmogaus bei visuomenės santykiai su ja, reali žmonijos būtis gali įgauti neprieštariną, harmoningą formą.

LITERATŪRA

1. *Earthbound: New Introductory Essays in Environmental Ethics*. 1984. N.Y.: Random House, 25–27.

2. Curry, P. 2000. „On Ecological Ethics: A Critical Introduction“, in *The Campaign for Political Ecology*, 69–98.

3. Chaple, K. Ch. 1994. *Ecological Prospects: Scientific, Religious and Aesthetic perspectives*. New York: SUNNY Press, 14–30.

4. Leopold, A. A. 1970. *Sand Country Almanac with Essays on Conservation from Round River*. New York: Ballantine Books, 14–53.

5. Soper, K. 1995. *What is Nature? Culture, Politics and the Nonhuman*. Oxford: Blackwell, 50–68.

6. Reitan, E. H. 1996. „Deep Ecology and the Irrelevance of Morality“, *Environmental Ethics* 18(4):25–52.

7. Ruether, R. R. 1995. *Ecofeminism. Symbolic and Social Connections of the Oppression of Women and the Domination of Nature*. Berkeley, CA: North Atlantic Books, 58–64.

8. Foks, W. 1990. *Toward a Transpersonal Ecology*. Boston, MA and London: Shambala (Overview of deep ecology literature), 64–67.

9. Callicot, J. B. 1989. *The Land Aesthetic*. Albany, N.Y.: State University of N. Y. Press, 98–100.

10. Siker, L. W. 1998. *Review and Prospects: The Emergence of a Grounded Virtue Ethic*. N. Y. SUNNY Press, 56–98.

DEEP ECOLOGY AND SOCIAL CRITIQUE

Jūratė Mackevičiūtė

Summary

The purpose of this paper is to discuss ethical responses to the ecological crisis and to present some suggestions how we could and must do better. Three kinds of environmental ethics are distinguished and surveyed: the shallow, the intermediate, and the

deep one. Then some strategies for realising the eco-centric ethic are discussed with special attention paid to idea of green citizenship.

Keywords: deep ecology, ecofeminism, anthropocentrism, ecocentrism.

Įteikta 2001 10 12